

В І Д З И В

**офіційного опонента щодо дисертації ЗНАКА Віталія Михайловича
«Еволюція взаємовідносин Україна – НАТО у 1991–2019 рр.:
історико-безпековий аспект», поданої на здобуття наукового
ступеня доктора філософії в галузі 03 – гуманітарні науки за
спеціальністю 032 - історія та археологія**

Актуальність теми дисертації.

Сьогодні, в умовах російсько-української війни, вже мабуть ні у кого не викликає сумнівів, що гарантією утвердження й збереження України як незалежної держави є входження її до інтегрованого євроатлантичного простору безпеки. Стратегічний курс на членство нашої держави в Європейському Союзі та Північноатлантичному альянсі був закріплений ухваленими Верховною Радою України змінами до Конституції України 7 лютого 2019 р. Утім, саме широкомасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р. максимізувало підтримку українцями європейської та євроатлантичної інтеграції, які стали водночас запорукою стійкості та здатності до боротьби з російськими окупантами: якщо наприкінці 2021 р. вступ до ЄС підтримували 62% українців, а до НАТО – 58%, то на початку жовтня 2022 р. за вступ до ЄС проголосувало вже 86% опитаних, а до НАТО – 83%. А 30 вересня 2022 р., після проведення т. зв. референдумів на окупованій частині півдня України й підписання Путіним документів про «приєднання до складу Росії» цих територій, Україна подала заявку на пришвидшений вступ до Північноатлантичного альянсу. І взагалі, незважаючи на героїчний опір українців, зокрема ЗСУ, під час нинішньої російсько-української війни, без дієвої допомоги західних партнерів, насамперед військової від країн-членів НАТО, Україна навряд чи витримала би більш ніж дворічну збройну навалу російського агресора і зможе зберегти національну державність та українську націю від геноцидальної війни Росії проти українського народу в разі затяжної війни на виснаження. Тому

поглиблення співпраці України з НАТО має сьогодні принципово важливе значення і є гарантією нашої перемоги.

Не менш важливим з наукової і практичної точок зору є вивчення історії та динаміки цієї співпраці, що допомагає краще зрозуміти сучасну ситуацію та перспективи її розвитку. Адже відносини України з НАТО були започатковані відразу після проголошення незалежності нашої країни, і їх складна еволюція, зокрема в 1991-2019 роках, відбувалася за умов поступової ерозії європейської системи безпеки, стимульованої російським ревізіонізмом. Незважаючи на наявність великого масиву літератури з історії становлення й розвитку відносин між Україною і НАТО, стратегічні дилеми складного процесу євроатлантичної інтеграції України в історіографії трактуються по-різному, і він поділяється дослідниками на різні, переважно суб'єктивні етапи, які з врахуванням внутрішньополітичних і зовнішніх чинників оцінюються теж по-різному.

Отже, є чимало питань з 75-річної історії розвитку Північноатлантичного альянсу та його відносин з Україною, які залишаються актуальними для наукового дискурсу. З цієї точки зору дисертація В. М. Знака «Еволюція взаємовідносин Україна – НАТО у 1991–2019 рр.: історико-безпековий аспект» має науково-теоретичне та практичне значення.

Особистий внесок здобувача в отриманні наукових результатів.

Наукові положення, результати та висновки, що викладені у дисертаційній роботі й виносяться на захист, отримані автором самостійно. Дисертація ґрунтується на об'єктивному аналізі широкого кола джерел, включаючи офіційні та архівні документи, наукові публікації та публіцистичні матеріали. Автор дисертації пропонує своє бачення та інтерпретацію складних і неоднозначних подій відносин України та НАТО, базуючись на сучасній методології та наукових джерелах. Зокрема, дисертант робить висновок, що членство України в НАТО стало би логічним кроком у розвитку країни та сприяло би зміцненню національної та європейської

безпеки. Він також зазначає, що вступ України до НАТО стикається з низкою викликів, але ці виклики можна подолати.

Достовірність та обґрунтованість отриманих результатів і запропонованих рішень, висновків, рекомендацій автора.

Дисертація містить низку нових та оригінальних результатів, що дозволяють зробити висновок про детальний аналіз і вміле використання автором документів, різних історичних джерел, преси та наукових публікацій. Зокрема, дисертант пропонує власну періодизацію процесу зближення України з НАТО, дає обґрунтовану оцінку факторів, які впливали на цей процес, та робить висновки стосовно його перспектив. Результати дослідження викладені досить чітко, логічно та зрозуміло. Автор використовує адекватний науковий апарат та користується сучасними методами історичного дослідження.

Результати дослідження показали, що процес формування та розвитку відносин між Україною та НАТО ґрунтується на історико-політичних факторах, які відображають розвиток постмодерної міжнародної світової системи та постійну потребу в модернізації. Співпраця між Україною та НАТО базується на закріпленні інституційно-правових основ, визначених програмою Партнерство заради миру, Хартією про особливе партнерство та іншими механізмами співробітництва. Хоча цей шлях був складним, закріплений євроатлантичний курс України у Конституції свідчить про її рішучість на шляху до повноцінної співпраці із західними партнерами, а також є вимогою і велінням часу, особливо в умовах війни Росії проти України.

Дисертація написана мовою, яка є зрозумілою для фахівців у галузі історії, політології та міжнародних відносин. Загалом, праця відповідає основним вимогам, які висуваються до дисертаційних досліджень.

Ступінь новизни основних результатів дисертації порівняно з відомими дослідженнями аналогічного характеру.

Загалом, дисертація В. М. Знака становить цікаве наукове дослідження проблеми військово-політичного співробітництва між Україною та Організацією Північноатлантичного договору від початку незалежності України до 2019 р. з окремим рефлексіями на їхні відносини в умовах нинішньої російсько-української війни. Зокрема, дисертант ретельно аналізує історію та еволюцію відносин України з НАТО, поділяючи її на шість етапів авторського бачення періодизації: 1991–1997 рр., 1998–2000 рр., 2001–2004 рр., 2004–2009 рр., 2010–2019 рр., 2019 – до сьогодні. Для надання праці завершеності і відповідності новим вимогам часу, включаючи широкомасштабну війну Росії проти України з 2022 р., матеріали окремих розділів і періодизації виходять за означені хронологічні межі, враховуючи як геополітичні передумови становлення українсько-натовських відносин, так і контекст та фон сучасної російсько-української війни.

Дисертація містить глибокий аналіз військово-політичної співпраці України з НАТО, включаючи як теоретичні, так і практичні аспекти. В українській історіографії щодо даної теми пропонується власний підхід щодо дослідження еволюції взаємовідносин Україна – НАТО. Зокрема, автор визначає основні складові цієї співпраці: військово-політичний діалог та військово-технічне практичне співробітництво. Підкреслює важливість участі України в миротворчих операціях під егідою НАТО. Зазначає, що Україна – єдина країна-партнер НАТО, яка брала участь в усіх основних миротворчих місіях під проводом цієї організації.

Загалом, наукова новизна дослідження полягає у теоретико-концептуальному обґрунтуванні проблеми, власній науковій інтерпретації історичних подій. Предметно досліджено й проаналізовано історіографію проблеми. Використані архівні документи дають можливість по-новому поглянути на історію відносин Україна – НАТО та краще зрозуміти їх еволюцію. Автор робить висновки щодо перспектив подальшого співробітництва, представляючи чітке бачення еволюції відносин між

Україною та Північноатлантичним альянсом, звертаючи увагу на фактори, що впливають на їх розвиток.

Повнота викладення основних результатів дисертації у наукових фахових виданнях, зарахованих за темою дисертації, та перелік наукових праць, які відображають основні результати дисертації.

Наукові положення і висновки, сформульовані й винесені до захисту у дисертації, апробовані достатньо. Їх зміст відображено у 5 наукових публікаціях, зокрема 4 – одноосібних у фахових виданнях з історії категорії «Б», 1 - у співавторстві у фаховому журналі категорії «А». Основні положення і тези були викладені у доповідях на 2 міжнародних конференціях. Якість та загальний обсяг публікацій відображають належний рівень апробації результатів дисертаційного дослідження В. М. Знака.

Наукове значення та практична цінність виконаного дослідження.

Дослідження пропонує ґрунтовну авторську інтерпретацію історичних подій у контексті євроатлантичної інтеграції України протягом 1991–2019 рр., враховуючи історію становлення українсько-натовських відносин, а також розвиток цих відносин у контексті й на історичному фоні російсько-української війни. До наукового обігу вводяться раніше не опубліковані або маловідомі документи з архіву ГДА МОУ. Згідно з висновками, зазначається про безальтернативність вступу України до НАТО та зацентровано на його значенні для національної безпеки. Отримані результати свідчать про професійне оволодіння дисертантом досліджуваною проблематикою, вмінні аналізувати джерела і здатність до нестандартного висвітлення окремих аспектів проблеми.

Нарешті, дисертація має і практичну значимість, адже її результати можуть бути використані в узагальнюючих працях із всесвітньої історії та історії міжнародних відносин, при підготовці й читанні навчальних спецкурсів з історії зовнішньої політики України, а також для розробки практичних рекомендацій щодо розвитку відносин Україна – НАТО.

Зміст, завершеність та оформлення дисертації.

Структура дисертації В. М. Знака, що складається із вступу, трьох самодостатніх розділів, поділених на 10 параграфів, висновків і списку використаних джерел, виглядає цілком обгрунтованою і логічною. Загалом, опрацювання тексту дисертаційного дослідження свідчить про те, що дисертант провів значну науково-пошукову, аналітичну роботу, синтезував і узагальнив достатньо великий масив джерел та історіографічної інформації, які віддзеркалюють еволюцію відносин України з НАТО, а отримані ним результати – про добре оволодіння досліджуваною проблематикою і розв’язання основних завдань свого наукового дослідження.

Щоправда, в самій назві кваліфікаційної роботи викликає запитання фраза «історико-безпековий аспект», яка потребує чіткішого пояснення з точки зору концептуалізації дослідження, що можна було зробити у вступі дисертації. Адже не зовсім зрозуміло, що мається на увазі: чи це політична історія становлення відносин України і НАТО, або це історія взаємин військових у контексті проведення спільних навчань, або це історія блокування окремими країнами НАТО розгляду питання вступу України в НАТО тощо?

Визначені дисертантом мета та науково-дослідницькі завдання роботи не викликають особливих зауважень, хіба що навряд чи правомірним є твердження, що партнерство України і НАТО набуло стратегічного характеру до 2019 р., тобто верхньої хронологічної межі дослідження (С. 13).

Перший розділ дисертації висвітлює історіографію, джерельну базу та методологію дослідження. Щодо історіографії проблеми, то дисертант слушно наголошує на важливості попередніх досліджень, аналізуючи найбільш ґрунтовні напрацювання з теми. Утім в історіографічному аналізі, на нашу думку, варто було б детальніше показати недосліджені аспекти теми, що сприяло би переконливішому обґрунтуванню її актуальності й наукової новизни, а також провести порівняльний аналіз здобутків вітчизняної

історіографії зазначеної проблеми з працями зарубіжних авторів (яких використано замало), присвячених відносинам України і НАТО.

Другий розділ присвячений євроатлантичному вектору зовнішньополітичного курсу України. В ньому розглядаються історичні передумови розбудови відносин України – НАТО в системі євроатлантичної інтеграції, інституційно-правові основи формування співробітництва, а також основні етапи співпраці між Україною і НАТО. Зокрема, дисертант досліджує і пропонує свій погляд і концепцію періодизації цих відносин, виділяючи шість етапів: 1991–1997 рр., 1998–2000 рр., 2001–2004 рр., 2004–2009 рр., 2010–2019 рр. та 2019 – теперішній час, стверджуючи, що окреслені періоди зроблено схематично, вони допомагають чіткіше характеризувати еволюцію українсько-натовських відносин. Водночас слід зазначити, що запропонована дисертантом хронологія дисертації ґрунтується переважно на внутрішньополітичній історії України і слабо кореспондується із основними етапами, які зокрема зафіксовані у доктринальних документах НАТО, розвитку самого Північноатлантичного альянсу.

Третій розділ праці окреслює основні події, тенденції та перспективи українсько-натовської співпраці у військово-політичному аспекті і є центральним у дисертації. У ньому, зокрема, розглядаються особливості військово-політичної еволюції співпраці та історія матеріально-технічного забезпечення України за стандартами НАТО і участь України в миротворчих операціях під егідою ООН і НАТО. Автор робить висновок, що Україна є важливою країною-партнером НАТО, яка брала участь в усіх основних миротворчих місіях під проводом організації, для забезпечення всієї трансатлантичної безпеки. Українські миротворці були залучені в Косові, Тренувальній місії в Іраку, Афганістані тощо. Особливо цікавою є ключова тема цього розділу щодо взаємодії України – НАТО у забезпеченні національної та регіональної безпеки. Зазначається, що у зв'язку з радикальними змінами у світовій геополітиці та російсько-українською війною, для України надзвичайно важливим є переосмислення й ухвалення

ефективних схем забезпечення територіальної цілісності, непорушності державних кордонів та гарантування національної безпеки й миру для світу. Партнерство України з НАТО, яке є невід'ємною складовою сучасної глобальної архітектури безпеки, визначається як вирішальна співпраця у цій площині для забезпечення обороноздатності держави. В подальшому нашій державі потрібно досягнути стандартів Альянсу із забезпечення безпеки та оборони, забезпечити проведення демократичних реформ, що значно ускладнилося після широкомасштабного російського вторгнення в Україну в лютому 2022 р.

Загалом, дисертація та її **висновки** відповідають науковому задуму праці. Аналізується військово-політичний аспект співпраці України з НАТО, особливості еволюції співпраці, матеріально-технічне забезпечення України за стандартами НАТО, описано участь українських миротворців в операціях ООН та НАТО. Наголошується на взаємодії України з НАТО у сфері безпеки, підкреслюється важливість миротворчих місій для співпраці та інтеграції, а також визначено ключові складові взаємодії, такі як воєнно-політичний діалог та військово-технічне співробітництво. Загалом, підсумовує дисертант своє дослідження, партнерство України з країнами Альянсу продемонструвало свою ефективність та обґрунтованість як історична перспектива, утворивши складний комплекс практичної взаємодії для забезпечення миру, національної та колективної безпеки, а також підтримки стабільності в євроатлантичному регіоні.

Водночас, позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження В. М. Знака про еволюцію взаємовідносин України і НАТО у 1991-2019 рр. загалом, слід зазначити, що воно викликає низку питань, зауважень і побажань.

Дискусійні положення, зауваження та побажання щодо змісту дисертації.

У параграфі 2.1 дисертант розглянув «Історичні передумови розбудови відносин України з НАТО в системі євроатлантичної інтеграції». Проте слід

зазначити, що доктринально, навіть позиціонуючи себе як позаблокова держава, Україна не вважала себе «буферною зоною» між НАТО і РФ (с.57). Тим паче, що Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), як загальноєвропейська безпекова структура, членами якої є всі країни НАТО, Україна і РФ, позиціонує себе як інструмент *неподільної європейської безпеки*.

Викликає також подив порівняння Альянсу з Антантою (с.57). Чим пояснюється екскурс у 1956 р. з угорською проблематикою? Тим паче, що НАТО тоді ніяк не реагувало на ці події, хоча саме радянська пропаганда стверджувала, що запобігла «інтервенції» НАТО (с.61-63). Далі автор зазначає, що чомусь «боротьба Угорщини за вступ в НАТО витісняла Україну з європейської сім'ї» (с.102). З цим твердження важко погодитись, адже до приходу «навічно» у владу В. Орбана в 2010 р. угорсько-українські відносини були цілком приязними та нормальними, навіть багато в чому зразковими.

Параграф 2.2 «Інституційно-правові основи формування українсько-натовських взаємовідносин», який присвячений висвітленню основних етапів розвитку відносин України і НАТО, теж викликає певні застереження. Зокрема, варто зазначити, що в 1994 р. президент РФ Б. Єльцин, критикуючи формалізацію відносин НАТО з країнами Східної Європи у програмі «Партнерство заради миру», вимагав «якіснішого» формату відносин РФ з НАТО, що в 1997 р. і втілилося в «Основоположний акт». Отже формально, до кризи 1999 р. навколо Косово, РФ ще не зробила однозначного вибору щодо призначення НАТО на роль свого головного ворога. Тож історія була не такою схематичною і складною, як завжди.

Щодо параграфу 2.3 «Етапи співпраці Україна – НАТО: виклики та перспективи розвитку», то варто зазначити, що дискусії навколо періодизації будь-якого історичного процесу є свідченням його складності, багаторівневості та суперечливості. Будь-який процес не є лінійно-прогресивним, а має свою логіку «відходів» і «регресії». Саме у періодизацію

за критерій варто було обрати й внутрішню логіку розвитку НАТО як військово-політичної організації, зокрема, підготовки до його розширень на Схід. Тому, наприклад, період 1998-2000, коли на думку дисертанта «відбуваються консультації, семінари, робочі групи та інші спільні програми», в реальності відбувається доленосна для європейської системи безпеки криза навколо Косово (1999), яка ламає попередню логіку відносин, наприклад, РФ і НАТО. Третій період у авторській інтерпретації (2001-2004) – це підготовка до прийняття в НАТО країн Вишеградської четвірки. Чомусь п'ятий період 2010-2019 «за президентства Януковича» характеризується як послаблення відносин з НАТО. А президентство П. Порошенка (2014-2019), коли в Конституцію України було внесено положення про мету євроатлантичної інтеграції, що сам дисертант взяв за верхню хронологічну межу свого дослідження, не виділяється як окремий період. До того ж шостий період (2019-2021) виходить за хронологічні межі даного дослідження (див. с.124).

Третій розділ дисертації стосується «Українсько-натовської військової співпраці: основних подій, тенденцій та перспектив» і теж є не бездоганим. У параграфі 3.2 «Україна в миротворчих операціях під егідою організації Північноатлантичного договору», наприклад, проаналізовано югославський приклад таких операцій. Проте серед мотивів такої участі дисертант чомусь пише, що «Україна намагалася довести свою самобутність і економічний стан» (с.172), натомість «в українських військовослужбовців була можливість підвищити свій матеріальний стан» (с.174). Насправді справжнім мотивом було бажання бути контриб'ютером, а не лише споживачем безпеки. За межами авторського аналізу залишилась взаємодія України з НАТО під час операції Альянсу в Афганістані (2003-2021). Тільки у висновках побіжно дисертант згадує про «міжнародні сили сприяння безпеці в Афганістані», але не розкриває роль України у цій місії (див. с.300). Нагадаємо, що, наприклад, у серпні 2021 р., коли війська НАТО виходили, Сили спеціальних операцій України забезпечили вивезення афганців, які співпрацювали з Альянсом.

У параграфі 3.3 «Вплив взаємодії Україна – НАТО на забезпечення національної та регіональної безпеки» дисертант пише, що «суть сучасної безпеки полягає у спільному прагненні до стабільності, а ґрунтується на добровільних засадах, де кожна країна бере участь у процесі, але жодна європейська країна не нав'язує своїх правил «безпеки» іншим» (с.205). Насправді Угорщина з 2014 р. своєрідно ставиться до співпраці України з НАТО. З добровільними засадами все також не так просто. Стаття 5 Вашингтонського договору наполягає на обов'язку союзників забезпечувати колективну безпеку один одного. І далі в дисертації наголошується, що «тривалий час Україна не відіграла істотної ролі в глобальному масштабі, але справляла суттєвий вплив на РФ» (с.216). Але якщо слідувати цій логіці, то вплив на одну шосту земного шару, яку займає РФ, і є глобальним впливом.

Дещо спірною виглядає також авторська періодизація «української системи безпеки» (с.228). Принаймні дисертанту доцільно було б пояснити це поняття та його співвідношення з поняттями «національна безпека» та «державна безпека».

У параграфі 3.4 «Особливості матеріально-технічного забезпечення Збройних сил України за стандартами НАТО» варто було глибше дослідити стан виконання щорічних програм співпраці України і НАТО та їхню ефективність.

Варто також звернути увагу на низку дискусійних питань, які потребують відповіді.

Навряд чи обґрунтуванням наукової новизни є твердження дисертанта, що ним уперше: «подано власний погляд на розвиток українсько-натовських відносин сучасності» (с.15). Звичайно, як будь-яка періодизація, запропонована є суб'єктивним поглядом, який є дискусійним. Наприклад, історіографічний огляд дисертант поділяє на два періоди (с.17), а періодизацію відносин України і НАТО на шість.

Конституційна криза 1995-1996 рр. навряд чи ставила на «грань кризи державність України» (с.175). Тоді криза торкалась виключно поділу влади між різними елітними угрупованнями і не ставила на межу виживання широкі соціальні верстви суспільства.

На с.183. суперечливими є твердження дисертанта, що «в 1990-ті Кучма вирішив будувати ліберально-авторитарну демократію на основі всебічного розвитку демократії економічної». Опускаючи критику алогічних політологічних термінів на кшталт «ліберально-авторитарної демократії», зазначимо, що відповідно до Конституції 28 червня 1996 р. Україна будувала «соціально-орієнтовану ринкову економіку», що ніяк не кореспондується з використаними дисертантом поняттями. Інша справа, що обрана форма приватизації державного майна привела до появи олігархічної системи, яка теж ніяк не кореспондувалася з наближенням до НАТО. Водночас на стор.237 автор знову висловлює дискусійну думку, що «в таких державах, як Україна, демократія і західна модель приходять у дещо авторитарнішому варіанті».

На с.195. спірним виглядає твердження дисертанта, ніби-то «де-факто значення війни у колишній Югославії для українців політично завершилося ще до повномасштабного введення сил НАТО у 1999 р.».

У роботі зустрічаються й інші редакційні похибки, недоречності та зайві відступи від теми дослідження. Наприклад: введено у науковий обіг документи відділу (якого?) державного архіву МЗС; «Український регіон (?) відігравав для них важливу роль в політичному житті Європи, оскільки вони були переконані, що в Україні недопустима дестабілізація» (с.73); «Україна брала участь у миротворчій операції багатонаціональних Сил разом з іншими 18 держав»? (с.194); «в українських наукових підручниках»? (с.202); не зрозуміло, яке відношення «євразійство» має до відносин України і НАТО як двох самостійних суб'єктів (див. с.34) та ін.

Висновок про дисертацію загалом та її відповідність встановленим вимогам.

Загалом, дисертаційна робота «Еволюція взаємовідносин Україна – НАТО у 1991–2019 рр.: історико-безпековий аспект», незважаючи на її наявні недоліки й висловлені зауваження й побажання, підготовлена на належному науково-теоретичному рівні, є самостійним, досить оригінальним і завершеним у рамках визначених мети і наукових завдань дослідженням молодого науковця, яке відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (зі змінами), «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету міністрів України № 44 від 12 січня 2022 р.), а її автор – Знак Віталій Михайлович – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 – історія та археологія в галузі знань 03 – гуманітарні науки.

Офіційний опонент:

**С. В. Віднянський,
доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
завідувач відділу історії міжнародних
відносин і зовнішньої політики України
Інституту історії України НАН України**

26.04. 2024 р.

ЗАСВІТАЧУЮ
УЧІННИЙ СЕКРЕТАР

